

СЕКЦІЯ 3 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.131.52

Гончаренко О.В.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства
Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*

ОЦІНКА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ АГРОІННОВАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ВИМІРУ

Досліджено існуючі методологічні підходи до оцінки інституціональної ефективності. Констатовано дискусійність положень базових економічних теорій до визначення ефективності економічних інститутів. Запропоновано структурну схему формування інтегрального показника оцінки інституціональної ефективності на основі аналізу функціональної спроможності еволюційних механізмів.

Ключові слова: агропромислове виробництво, інновація, інноваційний розвиток, ефективність, оцінка.

Гончаренко О.В. ОЦЕНКА ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ АГРОИННОВАЦИЙ: ПРОБЛЕМЫ ИЗМЕРЕНИЯ

Исследованы существующие методологические подходы к оценке институциональной эффективности. Констатирована дискуссионность положений базовых экономических теорий к определению эффективности экономических институтов. Предложена структурная схема формирования интегрального показателя оценки институциональной эффективности на основе функциональной способности эволюционных механизмов.

Ключевые слова: агропромышленное производство, инновация, инновационное развитие, эффективность, оценка.

Goncharenko O.V. INSTITUTIONAL EFFECTIVENESS EVALUATION AGRICULTURAL INNOVATIONS: PROBLEMS OF MEASUREMENT

The existing methodological approaches to the assessment of institutional effectiveness. Proved discussion provisions of the basic economic theories to determine the effectiveness of economic institutions. A block diagram of the formation of an integrated assessment indicator of institutional efficiency by analyzing operational capability of evolutionary mechanisms.

Keywords: agricultural production, innovation, innovative development, efficiency score.

Постановка проблеми. Зростання економічної ролі інновацій, прискорення темпів, напрямів і зміна механізмів розвитку інноваційних процесів стали одним із ключових факторів, що обумовили радикальні структурні зрушення в економіці країн світу. Зросли інвестиції в освіту й науку, поширилися технологічні та організаційні нововведення, з'явилися нові види діяльності. Зміни, що відбулися в економічному розвитку провідних країн, засвідчили їх перехід на інноваційну модель розвитку. Інноваційне вдосконалення виробництва, здатність пропонувати споживачеві товари та послуги нового, невідомого раніше типу стало загальним законом сучасної конкурентної боротьби.

Процес інституціоналізації інновацій, набуття ними комплексного сутнісного вияву та поява властивостей, які в подальшому дозволили цей процес піддавати більш свідомому впливу, детермінувався зміною ролі держави в економіці, яка встановлює формальні умови розвитку інновацій. Разом з тим на процес інституціоналізації інновацій значний вплив справляють і еволюційні обмеження, які визначають те «просторове» поле, де виникає можливість реалізації інституціональних складових інноваційного процесу. Інституціоналізація безпосередньо пов'язана з останнім, адже його фази мають явно виражені організаційно-економічні форми реалізації, які неможливі без свідомого впливу та є нефективними без урахування неформальної основи. Саме процес інституціоналізації інновацій потенційно сформував умови для управління розвитком інновацій.

Парадигмальні зміни економічної науки, що виявляються у синтезі різних підходів, теорій і інструментів, та пошук методології для дослідження

надскладних сучасних реалій обумовлюють зміну методологічних підходів і звернення до міждисциплінарних конвергенцій для розробки економічного інструментарію впливу на економічні процеси та оцінки ефективності діючих інститутів.

Аналіз діючих формальних норм в агропромисловому виробництві, наукових розробок у сфері подальшого розвитку аграрних відносин і модернізаційних змін агропромислового виробництва свідчить про те, що, як в концептуальному плані, так і в обґрунтуваннях прикладного характеру саме інституціональні перетворення здійснюються за відсутності єдиного системного підходу, всебічно розробленої чіткої методології і комплексної оцінки змін, що відбуваються у цій сфері. Наукова аргументація за сутністю цієї проблеми, методами і механізмами розвитку інституціональних процесів, формування нової інноваційної інфраструктури агропромислового виробництва не завжди досить аргументована, багато в чому суперечлива, що заважає виробленню чітких стратегічних орієнтирів інноваційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці інституціонального забезпечення інноваційного розвитку, розробці механізмів реалізації інноваційного процесу в агропромисловому виробництві та методичних підходів до його оцінки присвятили наукові дослідження зарубіжні та вітчизняні вчені: А. Голубєв, О. Дацій, В. Дементьєв [1; 2; 3], Л. Курило, М. Малік, П. Саблук, С. Тивончук, Л. Федулова, О. Шпикуляк, О. Шубравська [4; 5; 6; 7; 8; 10; 11; 12; 13]. Незважаючи на певну розробленість поставленої проблеми серед дослідників, відсутня однаковість щодо єдиних підходів до оцінки ефективності інституту інновацій, не уніфіковано підходи до визначення

результативності інноваційного процесу на мезо- та макrorівні, відсутній єдиний інтегральний показник для визначення ефективності агроінновацій.

Необхідність визначення чинників стимулювання інноваційного процесу в агропромисловому виробництві, пошук шляхів розв'язання інституціональних проблем, що перешкоджають інноваційному розвитку агропромислового виробництва, – все це зумовлює подальшу розробку методологічного забезпечення і методичного інструментарію для розв'язання зазначених проблем.

Відаючи належне результатам досліджень фахівців з інноваційної проблематики щодо розкриття змісту інноваційного процесу, його специфічних особливостей в аграрній сфері, з'ясування чинників та пріоритетів інноваційного розвитку, можливостей та факторів стимулювання інноваційної діяльності, необхідно зазначити, що низка теоретичних, методологічних, методичних і практичних питань, пов'язаних з оцінкою результатів інноваційного процесу в агропромисловому виробництві, все ще потребує розв'язання і обґрунтування.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз існуючих методологічних підходів до оцінки інституціональної ефективності агроінновацій, обґрунтування складових інтегральної оцінки інституту агроінновацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз сучасних загальносвітових тенденцій та формальних норм дії інституту вказує на те, що обмеження інноваційного розвитку агропромислового виробництва України визначаються дією таких факторів, як недостатньо ефективне використання існуючих конкурентних переваг і наявного потенціалу, низька продуктивність праці, значне зношування техніки і устаткування, низька ефективність державного фінансування, зниження стимулювання наукової праці й падіння престижу наукової діяльності, недосконалість законодавчої й нормативно-правової бази (стосовно ліцензування, сертифікації, оформлення патентів), фактична відсутність професійних менеджерів інноваційних процесів, висока вартість упровадження й комерційного засвоєння нововведень, а також впливом низки неекономічних факторів, зокрема інституціонально-політичного характеру: низькою якістю суспільних і приватних інститутів, організованою злочинністю, корупцією тощо.

Особливості інноваційного процесу проявляються зараз не лише у переважанні державних джерел фінансування НДДКР, але також у наявності різкого контрасту між передовими високотехнологічними підприємствами і підприємствами з дуже низькою продуктивністю праці і слабким прагненням до інновацій; спрямованості інноваційної політики «згоривниз» і з одночасною роздробленістю інноваційної структури. Усі елементи інноваційної системи, необхідні для її функціонування, слабо пов'язані між собою або взагалі не пов'язані. Не побудована «потрійна спіраль» – ефективна взаємодія держави, науки і бізнесу по горизонталі і обміну функціями.

Структура прав власності, співвідношення державного сектора і приватного не є в країні раціональними і таким, що сприяє посиленню інноваційних процесів. Історична спадщина і неформальні умови розвитку, разом з об'єктивними економічними чинниками, диктують необхідність збільшення державного сектора і ролі держави, яка візьме «кермо влади» інноваційним процесом у свої руки. Разом з тим апелювання до досвіду інших країн має враховувати, що держава у країнах з розвинутою ринковою

системою є активнішою, а головне результативнішим суб'єктом розвитку інноваційної економіки у порівнянні з пострадянськими країнами, що також може слугувати додатковим вагомих аргументом на користь активізації її участі в інноваційному розвитку економіки.

Поняття ефективності економічних інститутів використовується в різних школах економічної думки, при цьому методика, що дозволяє визначити цей показник кількісно, практично відсутня, незважаючи на тривалі дискусії про можливість кількісної оцінки результатів функціонування інститутів. Так, до неокласичної економічної теорії можуть бути віднесені такі концепції ефективності, як ефективність за Паретто, концепції «цілей суспільства», компенсаційний критерій ефективності Калдора-Хікса, подвійний критерій Скітовскі, концепції функцій суспільного добробуту, теорія другого кращого, концепція економічного зростання як показника ефективності, концепції натуральних показників ефективності, концепція Х-ефективності, концепції синтетичних індикаторів ефективності розвитку людського потенціалу.

До інституціональної економіки відносяться концепція мінімізації трансакційних витрат як критерій ефективності інститутів і концепція адаптивної ефективності Дугласа Норта. У рамках австрійської школи економічної теорії розроблені: теорія ефективності Ізраеля Кірцнера, концепція каталактичної ефективності Роя Кордато, теорія динамічної ефективності Хесуса Уерта де Сото. Концепція відбору груп може бути віднесена до еволюційної економіки, хоча вона була запропонована представником австрійської школи Фрідріхом Августом фон Хайеком. У одній і тій же школі економічної думки можна зустріти концепції економічної ефективності, що суттєво розрізняються. Наприклад, Дуглас Норт в одному випадку розглядає ефективність як здатність продукувати економічне зростання, в іншому випадку ефективність розуміється як мінімізація виробничих і трансакційних витрат. У тих же самих роботах він також запропонував концепцію адаптивної ефективності, під якою розуміється здатність пристосуватися і вирішувати постійно виникаючі нові проблеми [9, с. 91-94].

Інституціоналісти прагнуть пов'язати це найважливіше економічне поняття із поняттям функціонування інститутів. При цьому виникають проблеми, що полягають не лише у складності оцінки або виміру ефективності інститутів, але і в дискусійності твердження про те, що інститути мають деяку ефективність, яку можна виміряти. В одних дослідженнях по інституціональній і еволюційній економіці спеціально вивчається питання визначення ефективності або неефективності інститутів. В інших наукових роботах стверджується ефективність або неефективність тих або інших інститутів, іноді без достатнього обґрунтування.

Економістів цікавить ефективність не лише інститутів. Більша увага приділяється ефективності будь-яких конкретних дій у тій або іншій ситуації, ефективності діяльності тих або інших економічних суб'єктів, ефективності різних технологій. Ефективність інститутів слід відрізнити від технологічної ефективності і ефективності дій, що підпорядковується або не підпорядковується інститутам або технологіям. На жаль, у більшості концепцій ефективності не уточнюється, до якого з виділених типів відноситься досліджувана в них ефективність. Д. Норт вводить поняття адаптивної ефективності.

Проста економічна ефективність у Д. Норта схожа з неокласичною аллокативною ефективністю. Поняття ефективності розподілу ресурсів відрізняється тим, що припускає можливість досягнення стандартного неокласичного критерію Паретто. Згідно з визначенням Д. Норта, адаптивна ефективність – це «здатність деяких суспільств справлятися з потрясіннями, гнучко пристосовуючись до них, і формувати інститути, які ефективно працюють зі зміненою «реальністю»» [9, с. 100]. Холізм у підході Д. Норта проявляється в тому, що він досить часто розглядає суспільства як сукупність суб'єктів, що прагнуть (чи не прагнуть) до формування ефективних інститутів. Адаптивна ефективність пов'язана з тим, наскільки сильне прагнення суспільства до навчання і придбання знань, до захоплення інновацій, до ризику і різноманітних видів творчої діяльності, а також до вирішення проблем і розширення «вузьких місць», що заважають розвитку суспільства. Адаптивна ефективність, на відміну від ефективності розподілу ресурсів, не вимірюється величиною витрат, вона є відповідністю інститутів деяким принципам, відповідно до яких політичний порядок зберігається перед обличчям економічних змін. До таких принципів (чи «рецептів», як їх визначає Д. Норт) належать: встановлення надійних меж для дій посадовців, забезпечення громадян правами, чітке визначення особистих прав і прав власності, дотримання державою зобов'язань.

Соціобіологічний підхід до ефективності інститутів не отримав поширення в економічній науці. Він пов'язаний з інтерпретацією ефективності не як добродійності для індивідів або їх груп, а як здатності інститутів або їх елементів зберігатися впродовж часу, поширюватися і збільшувати свою популярність. Ефективність розглядається як синонім «пристосованості» інститутів або елементів, що становлять інститути. «Пристосованість» пов'язана із стійкістю інститутів «перед обличчям економічних змін», але вона також пов'язана із здатністю інститутів будь-яким шляхом дістати безліч прибічників. Соціобіологічний підхід розглядає ефективність інститутів як здатність підтримувати своє власне існування і поширюватися, навіть на заваді інтересам економічних суб'єктів, чиє мислення і діяльність формують ці інститути. Це може бути описано аналогією: інститути або інституціональні елементи як би наслідують свої власні інтереси. Інституціональні елементи (норми і правила) у цьому підході можуть бути інтерпретовані як різновид мемів, і, у рамках аналогії, ці мему розглядаються як егоїстичні.

Підходи до визначення поняття ефективності значно розрізняються між собою, і не усі з них однаково прийнятні у дослідженні ефективності інститутів. У сучасних умовах в оцінці економічної ефективності необхідно враховувати значення інновацій і зміни ресурсного забезпечення. Концепції оптимізації використання заданої кількості ресурсів (тобто, концепції аллокативної ефективності) представляються невиправданим звуженням проблеми ефективності. Найбільш актуальними стають ті концепції ефективності, які приділяють значну увагу економічним змінам, інституціональній динаміці і адаптації інститутів.

Механізм мінливості інституту агроінновацій забезпечує виконання адаптаційної функції через виявлення можливостей наблизитися формальних і неформальних обмежень. Ефективність інноваційного процесу в агропромисловому виробництві на підставі адаптивності досягається за допомогою передбачення і попередження можливих змін, що дозволять виключити «хредизацію». За таких умов механізм мінливості має забезпечити методично обґрунтоване внесення коригуючих управлінських впливів у інноваційний процес. У роботі механізму мінливості важливим є забезпечення прогнозування, програмування і планування інноваційного процесу. Послідовність виконання механізмом мінливості «роботи» по наблизженню формальних і неформальних норм можна представити наступним чином (рис. 1).

Виходячи з того, що інститут агроінновацій має забезпечувати реалізацію трьох функцій: стабілізуючої, адаптаційної, регулюючої, пропонуємо на основі оцінки їх функціональної дієвості представити інтегральний показник ефективності інституту агроінновацій. Структурну схему його формування представлено на рис. 2.

Рис. 1. Послідовність реалізації адаптаційної функції механізмом мінливості інституту агроінновацій

Рис. 2. Структурна схема формування інтегрального показника оцінки ефективності інституту агроінновацій

Вважаємо, що подальший ефективний розвиток інституту агроінновацій неможливий без з'ясування показників і обмежень, які визначають такий стан. У цьому контексті пропонуємо спочатку оцінити вихідний стан інституту на основі єдиного інтегрального показника, що мав би чіткі критерії ідентифікації (числові і лінгвістичні).

Для формування інтегрального показника інституціональної ефективності агроінновацій може бути поєднаним інструментарій теорії нечітких множин з економетричним інструментарієм для постановки завдання та формування множинної економетричної моделі.

В якості показника інституціональної ефективності агроінновацій доцільно прийняти результати видової оцінки агроінновацій, проведеної експертним шляхом. Видова характеристика інновацій, що здійснювали (чи не здійснювали) підприємства, вказує на прямий зв'язок між розмірами підприємства, обсягами виробництва, напрямком спеціалізації, інноваційним попитом агровиробника та видом інновацій, що запроваджувало підприємство.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз функціональної дієвості механізмів інституту агроінновацій засвідчив неможливість встановити їх сукупну ефективність внаслідок відсутності єдиних методичних підходів та різномірності даних потенційної оцінки.

Обґрунтовано формування інтегрального показника інституціональної ефективності агроінновацій, що враховує «роботу» кожної з функцій інституту. Так, стабілізуюча функція інституту агроінновацій спрямована на забезпечення реалізації інноваційного процесу і підтримку наявних рутин. Показниками такої оцінки є фінансові і технологічні характеристики діяльності агровиробників та показники продуктивності, що опосередковано відбивають стан інноваційного процесу.

Адаптаційну функцію інституту характеризує експертна оцінка ефективності державних програм підтримки, ефективності податкового стимулювання, доступності кредитних ресурсів, наявності стимулів до інноваційної діяльності, рівнів інформаційного та інфраструктурного забезпечення.

Регулююча функція інституту агроінновацій спрямована на запровадження податкових інструментів стимулювання інновацій, реалізацію проектів

із створення та розвитку інноваційної інфраструктури, реалізацію програм грошово-кредитного стимулювання агропромислового виробництва, реалізацію програм інноваційного розвитку агропромислового виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Голубев А.А. Парадоксы развития аграрной экономики России [Текст] // Вопросы экономики. – 2012. – № 1. – С. 115-126.
2. Дацій О.І. Фінансове забезпечення інновацій в агропромисловому комплексі України [Текст] / О.І. Дацій // Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 65-76.
3. Дементьев В.В. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз [Текст] / В.В. Дементьев, В.П. Вишневський // Економічна теорія. – 2011. – № 3. – С. 5-20.
4. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія [Текст] / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
5. Малік М.І. Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері [Текст] / М.І. Малік, О.Г. Шпикуляк, О.Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 4. – С. 86-92.
6. Тивончук С.О. Організаційно-економічний механізм активації інноваційного розвитку агропродовольчого комплексу України в ринкових умовах (концептуальні та методичні положення) [Текст] / С.О. Тивончук, Я.О. Тивончук // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 98-105.
7. Федулова Л.І. Тенденції розвитку інноваційної політики та її вплив на економічне зростання [Текст] / Л.І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 63-81.
8. Федулова Л.І. Концептуальна модель інноваційної стратегії України [Текст] / Л.І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 1. – С. 87-100.
9. Ширяев И.М. Типологизация подходов к определению эффективности экономических институтов [Текст] / И.М. Ширяев // Журнал институциональных исследований. – 2014. – Том 6, № 2. – С. 91-109.
10. Шпикуляк О.Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності [Текст] / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 109-116.
11. Шубравська О. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України: теоретико-методологічний аспект [Текст] / О. Шубравська // Економіка України. – 2012. – № 1. – С. 27-35.
12. Шубравська О. Інноваційні трансформації агропродовольчого сектора економіки: світові тенденції та вітчизняні реалії [Текст] / О. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 90-102.
13. Шубравська О.В. Перспективи модернізації аграрного сектору України [Текст] / О.В. Шубравська, К.О. Прокопенко // Економіка України. – 2013. – № 8(261). – С. 64-76.